

МИРЈАНА ЂЕТКОВИЋ

Педагошки факултет у Сомбору

Сомбор

СТРУЧНИ ЧЛАНАК

PROFESSIONAL PAPER

UDK: 821.163.41-84:398]:37

BIBLID: 0353-7129,16(2011)1,p.81-88

ВАСПИТНА И ОБРАЗОВНА ФУНКЦИЈА ПОСЛОВИЦА

Резиме: Пословице су неизбежне у наставној пракси, како издвојене, тако и у склопу неког књижевног дела. Незаобилазне су у предшколским установама, а обавезно се налазе и у плановима и програмима основне и средње школе, јер обилују васпитно-образовним карактеристикама. Међутим, упркос њиховој важности, употреба пословица у наставној пракси је ипак недовољна. Управо због тога, у овом тексту дате су основне карактеристике народних пословица, с посебним освртом на њихову васпитну и образовну вредност.

Кључне речи: народне пословице, школа, настава, васпитна улога пословица, образовна улога пословица

Пословице се убрајају у краће облике усменог песништва. Оне су, сведене на основну мисао, лишене сваке сувишне речи. Јован Деретић сматра да се народне пословице, поред других народних умотворина, налазе између поезије и прозе. „За њих је карактеристично да показују већу правилност у распореду језичких јединица, што их одваја од прозе, али без изосилабичности, која представља својство народне поезије“, каже он.

Животна мудрост једног народа, која се преноси генерацијски, приказана је у пословицама. На уметнички начин оне верно осликавају друштвене односе, јер садрже у себи схватања народа, стечена на основу дугог искуства. „У народним пословицама налазе се не само све врсте мишљења, ставова, закључивања, већ и све врсте схватања и осећања.“ (Лакићевић, 1983: 6).

Њене основне одлике су економија речи, сажет говор и сликовитост. Оне су најчешће исказане једном или двама реченицама, а у ретким случајевима могу

* mirjana1308@hotmail.com

се наћи и дуже. Могу бити исказане и са свега две речи, као што је, на пример, пословица *Млагосић – лугосић*. Јован Јањић дефинише пословицу као „резултат колективног духа, искуства многих појединаца и читавих генерација“ (Јањић, 1998: 87). Збијеног облика и помоћу чистог народног језика, пословице изражавају вековно искуство једног народа о различитим свакодневним ситуацијама. Мада саме по себи јесу вредне, на снази добијају тек у разговору, у коме се нека мисао или тврдња поткрепљује или аргументује.

С обзиром на то да се ослањају на свеукупно народно искуство, „истине о којима говоре пословице и изреке, као и други пословички облици, не траже доказе и образложење“, истиче Јован Јањић (Јањић, 1983: 5). „Оно чега нема у искуству народа, не може бити ни у пословицама.“ (Јањић, 1998: 87) У складу са тим, и други књижевни облици могу се користити као пословице, али под условом да пређу у говорни језик, да буду општеприхваћени и да добију форму пословице. Мада се за неке пословице не може са прецизношћу одредити одакле потичу, њихова свеукупност представља богатство једног народа.

Иако би се могла издвојити нека имена, заслужна за сакупљање пословица из наших крајева (Јурај Шишгорић, Павле Витезовић, Игњат Ђурђевић, Јован Мушкатировић, Доситеј Обрадовић), једно име ипак не сме се изоставити, а то је Вук Стефановић Караџић. За разлику од других, који су само сакупљали и бележили народне пословице, он је проучавао њихов настанак, њихову тематику, поделу и сл. „Без његових пословица наш језик не би био овакав какав је, нити би Срби били народ какав јесу, јер је и народна пословица, не само у Вуковом дјелу, уз остало, обликовала националну свијест“, сматра Вук Церовић.

На пословице најчешће наилазимо у усменом говору, али неретко се дешава да оне улазе и у друга књижевна дела. Срећу се у песмама, приповеткама, романима и драмама јер оне несумњиво обогаћују књижевни израз. И у усменом, као и у писаном излагању, пословица може говорников или пишчев заузети став начинити убедљивијим, а само излагање начинити занимљивијим и сликовитијим. Када се са мало речи жели много рећи, употреба пословица је најбољи избор.

Највеће интересовање за пословице јавило се за време рационализма, да би се у доба романтизма, са Вуком Караџићем, уочила потреба и за њиховим проучавањем. Појам *пословица* користио се и пре Вука Караџића (први ју је употребио Захарија Орфелин), али се тек Вуковим *Рјечником* (1818) и *Српским народним пословицама и зајонешкама* (1836) овај појам почео учесталије користити у нашем језику, означавајући при томе одређен књижевни облик. Реч пословица није својим пореклом наша, већ нам је у књиге учених људи, али не и у свакодневни говор, дошла из руског језика. Они анонимни појединци из народа, који су стварали пословице, нису имали потребе називали их посебним именом.

Сматра се да су и неке приповетке, анегдоте и басне сведене на пословице редукцијом нарације. Како су се приче преносиле с генерације на генерацију усменим путем, оне су мењане и постајале су све краће, да би на крају биле прено-

шене само у виду основне мисли, односно, поенте исказане у виду пословице. У овом случају, пословица представља закључак, а наставља да живи одвојено, као морална поука. Један од доказа за ово су и Вукови записи, где он наводи и целе анегдоте од којих су пословице настале. Тако је, на пример, веза са причом очигледна у пословици *Све, све, али занаш* и са сигурношћу се може претпоставити да је она само део неке веће целине.

Као што је то случај и са целокупним народним песништвом, једна иста пословица може бити изречена у неколико различитих варијанти, а да се, при тој промени, не ремети поента пословице. Те разлике огледају се у промени имена јунака или места збивања споменутих у њима. Разлог овоме је повећање интересовања аудиторијума. Тако, на пример, пословица *Накваси мало, нијесам баш из Сарајева* може бити исказана и на следећи начин: *Накваси мало, нијесам баш из Дубровника*.

Пословица, пре свега, исказује индивидуално искуство, то јест искуство настало дејством појединца, које је доказано у бројним случајевима, а затим проширено на размере једног народа. Пословице су одраз стварности, јер се увек ослањају на стварне догађаје. Као резултат вековног искуства народа, саме по себи су разумљиве, јасне и прихватљиве. Ипак, да би се она могла сагледати у својој целовитости, неопходно ју је поставити у пословички контекст, односно сместити је у ситуацију у којој је могуће исказати неки суд или став, поуку или упутство јер понекад разумевање није могуће на основу ње саме.

Многе пословице које се сматрају нашим националним благом и јесу наша национална творевина, али постоји и много оних које су преузете из грчког, латинског, али и других језика, а неретко и из црквене литературе, најчешће из Библије. Тако се, на пример, у нашем говору често наилази на латинску пословицу *Човек је човеку вул (Homo homini lupus est)*, или пак на енглеску *Паметан човек се учи на њиховим грешкама (A wise man learns from the mistakes of others)*. Такве пословице називамо интернационалним јер је њихов смисао општи, оне у свим земљама имају исто значење, али се, ипак, оне не преводe буквално. Чест је случај да суседне земље повезује сличан начин живота, слични обичаји и култура, те се, самим тим, међу њима може наћи мноштво истих или сличних пословица. У складу са тим, Томислав Радић истиче да „сусједним народима није ништа тако заједничко као њихове пословице“ (Радић, 1989: 8). Преведене на наш језик и у том облику одомаћене у нашем говору, и преузете пословице сматрају се једнако вреднима, јер, и по форми и по духу, оне одговарају нашем народу и језику.

Једна од основних карактеристика пословица је њихова вишезначност, због чега међу пословицама које је сакупио Вук, можемо да нађемо и њихова тумачења, или како је то он назвао – толковање. Аналогно томе, разликујемо право и пренесено значење пословица. Право значење нам се нуди из саме површинске структуре изречене пословице, а пренесено је оно што је скривено испод те површине. Тако на пример у пословици *Како ћросириш, тако ћеш и лежати*, може се, на први поглед, помислити да се ради о припремању кревета, али је јасно да

треба тражити и друго објашњење. Једно од значења ове пословице могло би бити – колико уложимо у нешто, толико ћемо из тога и добити. Међутим, ова пословица могла би се употребити и у следећем значењу: како ће се неко опходити према теби, пре свега, зависи од тога како се ти опходиш према њему. Ово говори да пословица може дати одговор на неколико различитих питања, као и то да она не може бити сведена на само једно значење. Међутим, значење које ће имати изречена пословица зависи од ситуације у којој је употребљена, као и од става оног ко је изговара. Ипак, јасно је да је предуслов добре комуникације при употреби пословица да обе стране које учествују у разговору подразумевају исто значење изречене пословице, како се разговор не би свео на једнострану говор.

У нашем говору нису се одржале све пословице. Пословице у којима је реч о неком минулом историјском догађају, везане за неку конкретну ситуацију, углавном су запостављене или заборављене. Међу таквим народним умотвори-нама нашег народа, најчешће су оне створене у периоду турске окупације. Таква је, на пример, пословица *Чувај се старца Турчина, а млада Србина*, која је настала за време Првог и Другог српског устанка јер су су готово сви турски јунаци били стари, а српски млади. Данас ће се ретко (или се уопште неће) чути ова пословица, јер без њеног постављања у одређену ситуацију, односно сагледавања исте у пословичном контексту, мало људи би могло да је разуме.

Међутим, највише је оних пословица које важе за сва времена. Таква је, на пример, пословица *Без њруда нема ни задовољства*, или *Човек се учи док је жив*. Опстале су само оне пословице које су применљиве и које прихвата средина, односно које одговарају схватањима средине у којој се јављају. За овакве пословице може се рећи да су универзалне, јер без обзира на човеков социјални или економски статус, на његов интелект, на његов начин размишљања, место или време у којем живи, ове пословице су увек применљиве.

Васпитна вредност пословица лежи у њиховој самој садржини, која појединца упућује да се придржава моралних норми. Вођен својим личним искуством, народ је, с једне стране, изрекао многе пословице у којима осуђује превару, тврдичлук, зле језике, лаж, леност, грамзивост, похлепу, брзоплетост, тврдоглавост и друге особине које се сматрају непожељним. Као примери, могу се навести следеће пословице:

Ко другої вара, и њеїа ће друїи.

И оца би за новце ѡрогао.

Гори је зао језик, но ѡтурска сабља.

Ко једанїуї слаже, друїи ѡуї залуду каже.

Ко леїи хладује, зими лладује.

Једном руком даје, а двема узима.

У ѡућој руци увек комаг већи.

Хишар одвише срећу ѡрескаче.

Од инаїа нема ѡреї занайа.

С друге стране, постоје и оне пословице које потврђују мудрост, вредноћу, правдољубивост, упорност, и сл. као особине достојне похвале. Такве су следеће пословице:

*Мудрој љави једно око достџа.
Ко ради не боји се љади.
Чистију образу мало воде џреба.
Леџа реч џвоздена враџа оџвара.
Тиха вода бреџ рони.*

(Преузето из збирке *Народне џословице*, 1950)

Пословице не исказују само мудрост народа, већ се сматрају незаменљивим делом његовог фолклора јер се, посредством њих, упознаје темперамент и начин размишљања етничке заједнице у којој су оне настале. Од важећих моралних норми у постојећем друштву зависе и које ће се пословице чешће употребљавати у говору. У том смислу, може се рећи да посматрајући пословице, можемо ближе одредити шта та заједница осуђује, а шта издваја као добро, односно, које су вредности на цени. О њиховој универзалности говори то да је већина пословица које су настале пре неколико векова, у мање-више измењеној форми, и данас у употреби. Сходно томе, ни васпитни циљеви који се желе постићи на часовима годинама суштински нису мењани, јер је и филозофија живота у принципу иста: „Од једноставних правила живота, до дубоких филозофских и метафизичких заума – народна пословица, у бескрајном обиљу примера, облика и врста, покушава да народним језиком и духом обухвати свет и човека.“ (Лакићевић, 1983: 6).

Већ сама реч *џословица*, што дословно значи *џосле слова, речи, џовора*, указује на то да она упућује на моралну поуку, наравоученије или закључак. Ово указује на сличност пословица са баснама, јер басне без наравоученија не могу да опстану. Оне се ослањају на наравоученије, које је, опет, најчешће приказано у облику пословице.

„Уопште говорећи, пословице изражавају мишљење народних маса у нарочито поучној потпуности, и представљају изврстан материјал за стварање слике о животу у прошлости“, каже Војислав Ђурић (Ђурић, 1954: 67). Ако се водимо јеврејском пословицом *Шџо се у младосџи научи, у сџтаросџи се џреџвара у крв*, а да при томе имамо на уму васпитну вредност пословица, можемо са сигурношћу рећи да, помоћу њиховог учења можемо утицати на развој моралне свести целог народа.

На пословице наилазимо у свакодневном говору јер су применљиве у различитим ситуацијама – када желимо да дамо савет или упутство, али и да опоменемо. Оне улазе у све сфере нашег живота јер се односе на пријатељство, породицу, рад, слободу, правду, људске особине, рат и мир и др. Често се на постављено питање одговара пословицом, како би се избегле сувишне речи. Први сурет са њима везује се за детињство, када их деца чују од родитеља. Стога, „пословица изречена у погодном тренутку може деловати више него сувишно

морализирање које деца не воле, избегавају га, на њ се оглушују, односно врло га често и не слушају“, сматра Петех Душ (Душ, 1987: 5).

Да би пословице позитивно утицале на развој деце, приликом њиховог одабира мора се водити рачуна да оне буду примерене узрасту деце којој су намењене. Деци се „сервирају“ само оне пословице које они могу да разумеју. Такође, мора се водити рачуна о томе на шта та пословица упућује, односно, чему она учи. Дobar одабир пословице, употребљене у право време, неизоставно је одличан дидактички потез. Уколико васпитач, учитељ или наставник добро познаје ове народне умотворине, он их врло лако може повезати с активношћу ученика или наставном јединицом коју обрађује. На једном часу деца могу да науче једну пословицу, али и више њих истовремено, уколико су повезане једном заједничком темом. Неке збирке пословица су и класификоване према њиховој тематици, те их је, с обзиром на то, лакше користити у ову сврху.

Ипак, постоје и оне пословице које су смишљене и изговаране у тренуцима незадовољства, набијене песимизмом и негативним људским искуством. Како би позитиван утицај на децу у таквим пословицама изостао, оне се не би смеле наћи у децем говору. Неке од њих су следеће:

*Док имаш – свачији си, кад немаш – ничији си.
Државу чувај од нејријашеља, а жену од јријашеља.
Када би се од рада бојашило, мајарац би имао злајно седло.
Коњу, жени и јушци не треба веровати.*

(Преузето из збирке *Народне пословице*, 1950)

Ради лакше памтљивости, свака пословица се може и сликовито приказати.

Иако се, када су пословице у питању, увек ставља акценат на њихов васпитни карактер, не сме за занемарити ни њихова образовна улога, јер „богатством мисли и живота који је у њима уметнички транспонован, а нарочито збијеношћу израза којим је то остварено, они су врло занимљиво штиво за ученика“ (Јањић, 1983: 74).

За разлику од народних песама, прича и загонетки, које су настале из потребе да забаве народ, пословице су првенствено служиле да поуче. Људи који су у свом говору често користили пословице сматрани су ученим људима, јер су се користили искуством целог једног народа, стеченог кроз векове. „У пословицама има више памети него у томовима књига“ (Максим Горки).

Највећи број пословица исказане су стихом или ритмичком прозом. Често рима, приметна у пословицама, чини их лако памтљивим и допадљивим, што је битан услов њиховог опстанка. Деца их, такође, радо уче.

Пословице су у широкој примени када је у питању образовање школске, али и предшколске деце, јер у себи носе изразито васпитно-образовно обележје. Могу се наћи у плановима и програмима како за основну, тако и за средњу школу. Тако, још у првом разреду основне школе, ученици уче да препознају пословицу.

Генерално, у нижим разредима основне школе, на пословице се може наићи у оквиру садржаја из књижевности, као што је избор из народне епике, али и у оквиру усмених и писмених вежбања, тачније приликом ортоепских вежби.

Поред тога што народне пословице утичу на ширење хоризонта сазнања, чине говор богатијим и интересантнијим, помоћу њих се могу објаснити и различите језичке и граматичке појаве. Овај књижевни облик сматра се веома корисним за ове потребе управо због његове сажетости и краткоће, а запажање различитих појава ефикасније је уколико је текст кратак. Оне могу да послуже у истраживању промена које је језик трпео кроз историју, као и утицаја других језика на њега, пошто се у пословицама наилази на речи које данас више нису у употреби. У пословицама се, такође, може уочити и обиље дијалектизама, као што су, на пример, речи *йенџери* и *шенџери* у пословици *Залуду је кула и йенџери када није нишиша* у *шенџери*, које су карактеристичне за Војводину. Пошто се једна иста пословица користи и на подручју екавског, али и ијекавског и икавског наречја, пословице могу да послуже за указивање на разлике у овим наречјима (*У райшара црне руке*, а *бела йојача*; *У райшара црне руке*, а *бијела йојача*; *У райшара црне руке*, а *била йојача*).

Пошто обилују стилским фигурама као што су поређење (*Чека као озебао сунце*; *Заблази ја као киша око Крајџевца*), метафора (*Раду је јорак корен, али сладак йлод*), алегорија (*Вук глаку мења, а ћуд никада*; *Не сјоји кућа на земљи, нејо на жени*), контраст (*Неком мајка, а неком маћеха*; *Људи бој бију, а мудри вино йију*; *Чувај беле новце за црне дане*; *Где босиљак сејеш, йу ти йелен ниче*), иронија (*Кад на врби роди јрожђе*), персонификација (*Зид руши влаја, а човека брија*) и друге, пословице могу да послуже и као основа за њихову обраду и у давању примера истих.

Народне пословице могу да послуже и на часовима на којима се акценат ставља на граматичке садржаје. Оне се могу користити при обради, понављању или утврђивању градива давањем примера за врсте или функцију речи у реченици, глаголска времена, гласовне промене, падеже, врсте зависних или независних реченица, као и друге граматичке садржаје. Употребом пословица, на овај начин, утиче се на оплемењивање дечјег језика, али и на развој граматички исправног говора.

Широка примена пословица у наставној пракси приписује се, пре свега, њиховом својству изрицања општеприхваћене истине о свету. Набијене знањем, разумом и искуством, настале су да би училе и поставиле моралне квалитете на виши ниво. Свака збирка пословица помало личи на правила живљења, упућена сваком од нас. Несумњива је њихова васпитна, али и образовна вредност, те, с тим разлогом, њихова употреба у школама и предшколским установама је неминовна. Треба их интегрисати у говор деце још од раног доба њиховог развоја говора како у кругу породице тако и у предшколским установама. Притом, школа треба да врши највећи утицај када је у питању проширивање знања о пословицама (и то најпре основна), али ни средњу школу никако не треба изоставити. Међутим, како се *човек учи док је жив*, на томе треба радити перманентно, током читавог васпитања и образовања. На тај начин нећемо само обогатити говор

деце, већ ћемо и уткати моралне норме нашег друштва, и то без великог напора. Из тог разлога, не треба избегавати ниједну прилику за учење ових умотворина код деце. Иако је чест случај да се на часовима Српског језика и књижевности пословице наводе као порука књижевног дела које се обрађује, неретко се њихова примена зауставља на томе. Међутим, многе пословице су применљиве и на друге наставне садржаје. Тако, на пример, много је пословица чија је тематика екологија (*Не љули коре, не чини ѿре*), уметност (*Слика је нијема ѿјесма*) или религија (*Не лгеда Бој на каљаве ноје, већ на чистио срце*). То сасвим јасно говори о универзалној применљивости ове књижевне врсте.

Народне пословице, и поред тога што се неке од њих сматрају застарелим, као књижевна врста никад неће замрети, јер се језик непрестано богати новим народним умотворинама и то са савременим мотивима. Многе животне ситуације су већ исказане пословицама, а многе ће тек да буду. Зато је оправдано рећи да су пословице вечне, а да је њихова улога у васпитању и образовању деце врло важна.

ЛИТЕРАТУРА:

- Деретић, Ј. (1990). *Крајинка историја српске књижевности*. Београд: БИГЗ.
- Duš, P. Duš M. (1987). *Poslovice i zagonetke za najmlađe: Priručnik za odgajatelje u dečjim vrtićima*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ђурић, В. (1954). *Посианак и развој народне књижености*. Београд: Знање.
- Јањић, Ј. (1983). *Народне ѿсловице и изреке*. Горњи Милановац: НИРО Дечје новине.
- Јањић, Ј. (1998). *Усмена народна књижевности: Методичко – наставни аспекти*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лакићевић, Д. (1983). Природа народне пословице. у *Народне ѿсловице*. Београд: Рад.
- Латковић, В. (1967). *Народна књижевности 1*. Београд: Научна књига.
- Narodne poslovice* (1950). Zagreb: Prosvjeta.
- Radić, T. (1989). *Vox populi: zlatna knjiga poslovice svijeta*. Zagreb: Globus.
- Церовић, В. (2010). *Српске народне ѿсловице – ИСКУСТВЕНА ФИЛОЗОФИЈА ЖИВОТА, Просвјетни рад*, 2010. Број 1-2, http://www.prosvjetnirad.co.me/broj1-2_10g/26.htm.

Примљено: 17. 03. 2011.

Одобрено за штампу: 24. 06. 2011.

Summary: Proverbs are inevitable in teaching practice, either separated, or as a part of a literary work. They are essential in pre-schools, but also they must be found in the plans and programs for elementary and secondary education, because of their educational value. However, in spite of their importance, the use of proverbs in teaching practice is still insufficient. Because of that, in this article the author presents basic characteristics of proverbs, with special emphasis on their educational value.

Key words: proverbs, school, teaching, educational role of proverbs